

Müəllimlərə dəyərli hədiyyə

Güzəran psixologiyasının tarixi qədim olsa da, elmi psixologiya hələ cavan elmlər sırasındadır. XX əsrə qədər insanların həyat fəaliyyətlərinin tənzimlənməsində güzəran psixologiyasının, obrazlı desək, gücü çatmışdır. Keçən əsrin əvvəllərindən etibarən urbanizasiya və miqrasiya kimi demografik proseslərin intensivliyi nəticəsində şəhər həyat tərzini dominantlıq əldə edəndə, insanların həyat - fəaliyyətlərində köklü kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Əgər elmi psixologiya yaranmasaydı, güzəran psixologiyası yeni həyat tərzində insanların fəaliyyətlərinin tənzimlənməsini öhdəsindən, çətin ki, gələ bilirdi. Şəhər həyat tərzini öz intensivliyini günü-gündən artırır. Gözümüzün önündə bir tərəfdən insan mü-

nasibətlərində gərginliklər artır, digər tərəfdən insanların peşə fəaliyyətində psixoloji biliklərsiz uğur əldə etməkdə çətinləşir. XX əsrə bəlkə də, psixologiya əsri adlandırmaq olar, bu əsrdə psixologiyada o qədər fundamental tədqiqatlar aparılıb ki, onların nəticələri təbiiq edilməsəydi insanlar üçün yaşamaq, sadəcə olaraq, çətin olardı. Bu gün, XXI əsrin əvvəllərində isə psixologiya elmi olmadan, sadəcə olaraq, keçinmək mümkün deyil. Buna görədir ki, ildən-ilə universitetlərdə hazırlanan mütəxəssislərə daha böyük həcmdə və daha dərin məzmununda psixologiya fənni tədris edilir. Bu fənnin tədrisi iki istiqamətdə mühümdür. Birincisi, insanların öz sosial həyatlarında uğur qazanması, ikincisi öz peşə fəaliyyətlərini daha düzgün təşkil etməsi üçün.

Dərs vəsaitində müasir müəllim üçün zəruri psixoloji biliklər maraqlı və məzmunlu şəkildə şərh edilib

uğurlu nəticə əldə edə bilməz. Zənnimizcə, müəlliflər öz məqsədlərinə nail olmuşlar. Bu biliklər təlim prosesinin daha səmərəli təşkilində, şagirdin tənqidi tərfinin, təxəyyülünün inkişafında, qabiliyyətini üzə çıxarıb, onun düzgün istiqamətlənməsində mühüm rol oynayır.

Tərbiyə prosesi müasir dövrdə monoloji mədəniyyətin dialoji mədəniyyətlə əvəz edilməsi ilə yeni məzmun kəsb etmişdi. Bu müəllim-şagird münasibətlərinin yeni müstəviyə keçməsi deməkdir. Müəlliflər problemə bu istiqamətdən yanaşaraq, tərbiyənin əsas funksiyalarını, ümumi və xüsusi məqsədlərini, vəzifələrini açıqlamışlar. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, onlar bu bölmədə tərbiyəvi təsir, tərbiyəvi nüfuz və qarşılıqlı təsir, onun tipləri, metodları məsələlərinin mahiyyətini izah etmişlər.

Fəslin ikinci istiqaməti pedaqoji fəaliyyətin və müəllim şəxsiyyətinin psixologiyasının açıqlanmasına həsr olunmuşdur. Keçən əsrin 60-70-ci illərində qədər müəllim pedaqoji prosesin subyektini, şagird isə obyektini kimi qiymətləndirirdi. Tərbiyə məsələlərində yaranan dəyişikliklər nəticəsində müasir dövrdə şagird də müəllim kimi pedaqoji prosesin subyektini kimi qiymətləndirilir. Məsələyə bu kontekstdən yaranan müəlliflər pedaqoji fəaliyyətin psixoloji səciyyəsinə, funksiyalarına, strukturuna, motivlərinə, üsullarına, pedaqoqun peşəkarlıq anlayışını və onun peşəkar komponentliyini psixoloji tədqiqatlara əsaslanaraq açıqlamışlar. Müəlliflər pedaqoji proses, pedaqoji fəaliyyət və pedaqoqun peşəkarlığı məsələlərini yeni məzmununda təqdim edərmişlər.

Artıq bir müddətdir ölkəmizdə inklüziv təhsil həyata keçirilir. Təbii ki, bu istiqamətdə bizim təcrübəmiz yox idi, buna görə ilk vaxtlarda xarici ölkə təcrübələrindən istifadə edildi. İndi, az da olsa, inklüziv təhsil sahəsində təcrübə toplanıb, müəyyən uğurlar əldə edilib. Tədrisçin müəyyən tədqiqatlar da həyata keçirilir. Ali məktəblərdə də müəllim hazırlığı ixtisasları üzrə kadr hazırlayan fakültələrdə inklüziv təhsil ilə bağlı xüsusi kurslar tədris edilir. Bu kurslar gələcək müəllimlər üçün olduqca böyük pedaqoji əhəmiyyət kəsb edir. Tədqirəlayıqdır ki, Psixologiya dərs vəsaitində bu məsələ diqqətdən kənar qalmamışdır. "İnklüziv təhsilin nəzəri-psixoloji məsələləri" adlı fəslin ayırd edilməsi müəlliflərin uğuru kimi qiymətləndirilməlidir. Düşünürük ki, dərs vəsaitində bu problemə yer ayrılması hazırlanan müəllim kadrlarının gələcək uğurlarını daha da artıracaq, ölkəmizdə inklüziv təhsil istiqamətində daha keyfiyyətli təcrübənin əldə olunmasına şərait yaradacaqdır. "İnklüziv təhsilin nəzəri-psixoloji məsələləri" fəslində müəlliflər inklüziv təhsilin məqsəd və vəzifələrini, inklüziv təhsilin komponentləri və prinsiplərini açıqlayırlar. Maraqlıdır ki, bu fəsilə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri, onların aktual və yaxın inkişaf zonaları, müxtəlif xüsusiyyətləri, bu uşaqların təlim və tərbiyəsinin təşkil məsələləri müasir məktəbin aktual problemi kimi dəyərləndirilir.

Müasir dövrdə müəllimin portret cizgiləri dəyişib, bu gün müəllim, ilk növbədə, psixoloq olmalıdır. Bu gün istedad əsridir, onu sinifdə müəllim yetişdirməlidir. İstedadsız şagird yoxdur, istedadı üzə çıxmayan şagird var. Müəllim fənni pedaqoji yollarla tədris edəndə istedadı üzə çıxara bilmir, fənni psixologiyanın nailiyyətlərinə əsasən quranda istedadı üzə çıxara bilər.

Psixoloqlar istedadın öz stixiyasını şəxsiyyət məkanında göstərdiyini müəyyən etmişlər. Məsələnin belə qoyuluşu şagirdlərdə şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşmasını tələb edir. Müəllim pedaqoji biliklərlə şagirdi yalnız tərbiyə edə bilər, şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşması və inkişaf etdirilməsi müəlliməndən psixoloji biliklər tələb edir.

Düşünürük ki, təqdim etdiyimiz dərs vəsaiti müasir müəllimin yetişdirilməsinə hesablanıb. Dərs vəsaitində müasir müəllim üçün zəruri olan psixoloji biliklər son dərəcə maraqlı və məzmunlu şəkildə şərh edilib. Müəlliflər müəllim olmaq istəyən hər bir kəs üçün son dərəcə dəyərli olan dərs vəsaiti hazırlamağa nail olmuşlar. Buna görə onları yalnız təbrik etmək lazımdır.

Hikmət ƏLİZADƏ,
BDU-nun professoru

Bütün peşə sahiblərinə psixologiyamı öyrənmək vacibdir. Bu, həm istənilən müəssisənin idarə edilməsi, həm müəssisədəxili münasibətlərin düzgün tənzimlənməsi, həm sosial həyatda insanlarla münasibətlərin düzgün qurulması, həm də peşə karyerası üçün zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Təsəffüf deyil ki, müasir dövrdə xüsusən inkişaf etmiş ölkələrdə hazırlanan kadrlara psixoloji biliklər öyrədilməklə yanaşı, həm də bütün müəssisələrdə psixoloq fəaliyyət göstərir.

Müəllimlik peşəsi üçün isə psixologiya ana fəndir. Məsələyə belə yanaşma XX əsrin ikinci yarısında təhsil konsepsiyalarının psixoloji tədqiqatların nəticələri əsasında hazırlanmasından sonra daha da aktuallaşdı. Psixoloji biliklərə yiyələnmədən müasir dövrdə müəllimin peşə uğurları əldə etməsi mümkünsüz görünür. Bəlkə də bu reallıqdan çıxış edərək, son illərdə müəllim ixtisasları üzrə kadr hazırlığında psixologiyasının tədrisinə daha çox yer ayrılır. Müəllimlər üçün psixologiyamın tədrisi özünə-məxsusluqlara malikdir. Bu reallığı görə Bakı Dövlət Universitetinin Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasının əməkdaşları müəllim hazırlığı ixtisaslarında tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün kollektiv müəllifliklə (dos. G.Q.Hüseynova, dos. R.V.Cabbarov, dos. İ.M.Məmmədli, dos. E.A.Piriyeva, fəlsəfə doktoru M.H.Mustafayev, fəlsəfə doktoru M.N.Eyyubova, fəlsəfə doktoru Ş.R.Aslanova, müəllim N.Ş.Qurbanova, müəllim D.Y.İbrahimova, müəllim C.E.Səferova, müəllim A.G.Dadaşova) psixologiya fənni üzrə müəllim hazırlığı ixtisasları üçün bakalavr pilləsi üzrə dərs vəsaiti hazırlamışlar. Dərs vəsaitinin elmi redaktoru psixologiya elmləri doktoru, professor K.R.Əliyevadır.

Fikrimizcə, dərs vəsaitinin özünəməxsusluqlarından birincisi odur ki, o kollektiv əməyin məhsuludur. Yəni, hər bir müəllif vəsaitdə özünün tədqiqat apardığı problemə aid məsələləri işıqlandırmışdır. Bunun nəticəsidir ki, dərs vəsaiti dərin məzmunla, səsli və aydın dilə malikdir, asan oxunur. Dərslik kollektiv əməyin məhsulu olduqda, təqdim etdiyimiz Psixologiya dərs vəsaitində olduğu kimi, özünün orijinal məzmunu və yüksək dəyəri ilə fərqlənir.

Hər bir elmi öyrənərkən, ilk növbədə, onun bir elm kimi təşəkkül tapması, obyekt, predmeti, anlayışları, tədqiqat metodları və s. izah edilir. Müəlliflər bu ənənəyə sadiq qalaraq, əvvəlcə psixologiyamın predmetini, vəzifələrini, psixologiyamın elmlər sisteminə yerini, psixologiya elminin əsas sahələrini açıqlayıb, sonra psixologiyamın inkişaf tarixinin əsas mərhələlərinə diqqətli cəlb edirlər. Psixologiyamın bir elm kimi inkişafı V.Vundtun eksperimental psixologiya laboratoriyası yaratması ilə başlanır. V.Vundtun nailiyyətlərini açıqlayan müəlliflər, bununla bərabər XX əsrdə yeni psixolo-

giya məktəblərinin - humanist psixologiya, genetik psixologiya, kognitiv psixologiya məktəblərinin yaranmasını vurğulayırlar. Maraqlıdır və təqdirəlayıqdır ki, müəlliflər Azərbaycan psixologiyamının inkişafına bu fəsilə xüsusi yer ayırmışlar. Azərbaycan psixologiyamının işıqlı səhifələri çoxdur. Müəlliflər bu səhifələri yazanların hər biri haqqında dərin hörmətlə məlumat verir və psixologiyamın bugünkü inkişafında rol oynayan alimlərin fəaliyyətinə diqqətli cəlb edirlər. Bu fəsilədə müəlliflər psixologiyamın metod və metodologiyası, psixikanın təkamülü, şüur və şüursuzluq məsələlərinin izahına da geniş yer vermişlər.

Uzun illər təlim konsepsiyaları hafizə yönümlü olub, müəllimlər pedaqoji yollarla bu vəzifəni həll ediblər. Biliyi yeni nəsə ötürmək üçün mücərrəddən konkretə yüksəlmə yolumdan istifadə olunub. Müasir dövrdə biliyin mənimşənilməsinə konkretədən mücərrədə yoluma üstünlük verilir. Birinci yol duyğular vasitəsi ilə qavranılan biliyin hafizədə qalmasına, ikinci yol qavranılan biliyin tənqidi təxəyyülün süzgəcindən keçdikdən sonra hafizədə qalmasına hesablanıb. Birinci yoldan istifadə olunmuşdur şagird yalnız bilik əldə edir, ikinci yoldan istifadə edildikdə şagird bilikdən istifadə etməyi - qarşısına çıxan problemi analiz-sintez edərək, vəziyyətdən çıxış yolunu, başqa sözlə desək, məsələni həll etmək iqtidarına malik olur. Bu, onunla bağlıdır ki, təlim prosesində ikinci yoldan istifadə edildikdə şagirdlərdə fikri əməliyyatlar inkişaf edir. Göründüyü kimi, müasir təlim konsepsiyaları psixologiyamın nailiyyətlərinə arxalanır. Məsələnin belə qoyuluşu hər bir müəllimin psixi proseslərin formalaşması və inkişafı mexanizmlərini bilməsinə tələb edir. Dərslikdə bu istiqamətdə psixi proseslər - Duyğular (duyguların təsnifatı, əsas növlərinin təsnifatı, əsas xassələri, duyğuların inkişafı), qavrayışım (qavrayışım haqqında ümumi anlayış, əsas xassələri, təsnifatı), diqqət (diqqətin psixoloji mahiyyəti, fizioloji əsası, növləri, əsas xüsusiyyətləri), hafizə (hafizənin növləri, hafizə prosesləri), tənqidi (tənqidi haqqında ümumi anlayış, onun keyfiyyət xarakteristikası, əsas növləri, formaları, fikri əməliyyatlar), təxəyyül (təxəyyül haqqında anlayış, fizioloji əsasları, növləri, təxəyyülün inkişafı), emosiya və motivasiya (emosiya anlayışı, emosiyaların strukturu, funksiyaları, təsnifatı, xarakteristikası, hissələrin təsnifatı və xarakteristikası, motiv anlayışının tərfi, strukturu və funksiyaları, təsnifatı) psixologiyası haqqında geniş məlumat verilir. Düşünürük ki, bu məlumatlar gələcək müəllimlərin öz dərslərində psixi prosesləri inkişaf etdirmək üçün yetərlidir və onlar bu biliklərə əsaslanaraq öz dərslərini müasir dövrün tələbləri səviyyəsində qura bilərlər.

İnsan həm bioloji varlıqdır, həm sosial varlıq. Bioloji varlıq kimi onun keyfiyyətləri fərd,

sosial varlıq kimi şəxsiyyət termini ilə ifadə edilir. İnsanın fərddən şəxsiyyətə çevrilməsi mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. İnsanlar bu prosesi məktəbdə yaşayırlar, onlar şəxsiyyət kimi məktəbdə "döğülurlər". Psixoloji problemləri bilməyən və ya ona biganə qalan və ya onu təbiiq etməyi lazım bilməyən müəllimlər məhz bu dövrdə insanın yaşadığı hissə və həyəcanları başa düşmürlər. Təbii ki, belə münasibətin əziyyətini şagird çəkir. Bu istiqamətdə şəxsiyyət məsələlərinin gələcək müəllimlərə öyrədilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəlliflər qeyd edirlər ki, şəxsiyyət problemi dair nəzəriyyələrdə vahid yanaşma yoxdur. Onlar şəxsiyyət haqqında məşhur alimlərin (E.Erikson, D.O.Mid, A.Bandura, Q.V.Olport, A.V.Petrovski, M.Q.Yaroşevski) fikirlərini açıqlayıb, problemi müxtəlif aspektlərdən təhlil edərək, ümumiləşdirmə aparıb və məntiqli nəticə çıxararaq, öz fikirlərini ortaya qoyurlar. Dərslinin yazılmasında bu meyl xüsusilə vacibdir. Oxucu müxtəlif yanaşmaların əhatəsində qalmamalıdır, onlara düz yolunu istiqaməti göstərilməlidir ki, müəlliflər bu çətin məsələnin öhdəsindən uğurla gəlmişlər.

Şəxsiyyət problemi çoxşəxəlidir. Onun hər bir məsələsi haqqında müxtəlif fikirlər səslənir. Müəlliflər dərslikdə bunu nəzərə ala bilməmişlər. Məsələn, şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amillər açıqlayan müəlliflər diqqəti müxtəlif yanaşmalara cəlb edirlər. Sonda isə haqlı olaraq, bioloji və sosial amilləri, eləcə də insanın şəxsi fəallığı əsas götürən nəzəriyyəni təqdir edirlər. Bu bölmədə müəlliflər oxucunu şəxsiyyət strukturu, qrup və şəxsiyyətlərə münasibətlər ilə tanış edirlər. XX əsrdə müxtəlif şəxsiyyət nəzəriyyələri - şəxsiyyətə psixanalitik yanaşma (Z.Freyd), şəxsiyyətə kognitiv yanaşma (D.Miller, U.Naysser), şəxsiyyətə intersiokionist yanaşma (C.Mid, Ç.Kuli və b.), şəxsiyyətə humanist yanaşma (E.Erikson, A.Maslou, K.Rocers, Q.Merfi, Q.Olport) yaranmışdır. Müəlliflər bu nəzəriyyələr haqqında lazımi məlumatları vermişlər. Maraqlıdır ki, bu bölmədə müəlliflər şəxsiyyətin inkişafının yaş xüsusiyyətlərini açmış, bununla da müəllim üçün son dərəcə vacib olan şəxsiyyət problemi haqqında tam məlumat verə bilməmişlər.

Şəxsiyyətin formalaşmasında fəaliyyət və ünsiyyət xüsusi önəm kəsb edir. Bu istiqamətdə müəlliflərin "Fəaliyyət və ünsiyyət" probleminə xüsusi fəsil ayırmalarını təqdir etmək lazımdır. Adından da bəlli olduğu kimi, bu fəsil iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə fəaliyyət probleminə həsr olunmuşdur. Burada onlar fəaliyyət və onun ümumi strukturu, növləri, iradi tənzimi, iradi keyfiyyətləri açıqlayırlar. İkinci hissədə ünsiyyət psixologiyası (ünsiyyət psixologiyasının mövzusu, strukturu, funksiyaları, ünsiyyət pozuntuları, çətinlikləri, maneələri) məsələləri açıqlanıb.